

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА
імені ПЕТРА ВАСИЛЕНКА
ВИСТАВКОВО-МУЗЕЙНИЙ ЦЕНТР

STUDIA SLOBOZHANICA

Вісник виставково-музейного центру
Випуск 3

Матеріали міжнародної науково-методичної конференції
«Слобожанський гуманітарій – 2017»
3 березня 2017 р.

ХАРКІВ – 2017

ББК 71.1
УДК: 009(06)
С 48

Друкується за рішенням Вченої ради ХНТУСГ імені Петра Василенка від 19 січня 2017 р. протокол №7

С 48 STUDIA SLOBOZHANICA: Матеріали міжнародної науково-методичної конференції «Слобожанський гуманітарій – 2017» (Харків, ХНТУСГ, 3 березня 2017 р.). – Харків: ФОП Тарасенко В.П., 2017. – 264 с.

У збірнику наукових праць представлені матеріали науково-методичної конференції «Слобожанський гуманітарій – 2017». Наукові праці висвітлюють актуальні проблеми історичного, політичного розвитку України, м. Харкова і Харківської області, формування сучасного комунікаційного простору, новітні дослідження у галузі лінгвістичних студій, методики викладання у вищому навчальному закладі, виховання студентської молоді.

Редакційна колегія:

Москальова Н. П., канд. істор. наук, проф. (відп. за випуск);

Завстний С. О., докт. філос. наук, проф.;

Скубій І. В., канд. істор. наук, асистент (відп. секретар, ред.)

©Харківський національний технічний університет
сільського господарства імені Петра Василенка, 2017

©Автори, 2017

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ІСТОРІЇ ТА ПОЛІТОЛОГІЇ

Дейнеко С. М.

УДК 336.24.07(477.54):336.71.07(470.23-21)]"1914/1918"

Співпраця Харківської митниці з Петроградським міжнародним комерційним банком (1914 - 1918 рр.)

В статті розглянуто співробітництво між Петроградським міжнародним комерційним банком та Харківською митницею в 1914 - 1918 рр. Надана стисла характеристика обом контрагентам угоди про співпрацю, показані етапи перемовин та досягненні домовленості, спираючись на які розпочав свою роботу філіал Харківської митниці.

Ключові слова: банк, митниця, Харків, Перша світова війна.

The cooperation between Petrograd international Commercial Bank and Kharkiv customs in 1914 - 1918 is considered in this article. A brief description of both contractors of the joint work agreement is given, steps of the negotiation process and reached agreements, based on which Kharkiv customs branch began to work, are shown.

Key words: Bank, customs, Kharkiv, World War I.

В данной работе рассмотрено сотрудничество между Петроградским международным коммерческим банком и Харьковской таможенной в 1914 - 1918 гг. Дана краткая характеристика обоих контрагентов соглашения о совместной работе, показаны этапы переговорного процесса и достигнутые договоренности, опираясь на которые начал работать филиал Харьковской таможи.

Ключевые слова: банк, таможня, Харьков, Первая мировая война.

Промислове зростання в економіці Російської імперії у 90-х рр. XIX ст. та викликана цим потреба додаткового фінансування призвело до змін у політиці великих комерційних банків. Вони не тільки збільшили обсяги кредитування підприємств, але стали їх співзасновниками та господарями. Таким чином в останнє десятиліття XIX ст. фактично розпочалося формування фінансово-промислових груп. Чимало російських банкірів одночасно являлися власниками промислових підприємств, наприклад, керівник Російсько-Азіатського банку О. І. Путілов керував Російським генеральним нафтовим товариством та низкою інших підприємств, а високопосадовці Петербурзького (згодом – і Петроградського) міжнародного комерційного банку входили до складу правління Южно-Русского общества внутренней и экспортной торговли продуктами горной промышленности, більш відомого як ЮРОВЭТА [2, с. 129; 4, с. 172].

Аналогічні тенденції по зрощуванню фінансового та промислового капіталу спостерігалися і напередодні Першої світової війни.

Розвиток промисловості на межі XIX – XX ст. призвів до активізації зовнішньої торгівлі, це в свою чергу викликало співпрацю між картелями та Митним відомством Російської імперії.

Метою даної роботи є дослідження співпраці між Харківською митницею та Петроградським міжнародним комерційним банком.

Історіографія питання складається з низки праць, що є дотичними до історії банківської системи на теренах Російської імперії. Серед доробку вітчизняних дослідників історії фінансів необхідно виділити роботи П. Гай-Нижника та колективну працю науковців з Української академії банківської справи. Напрацювання іноземних фахівців презентовані роботами англійця С. Томпстона, росіян – П. А. Бойка та І. Ф. Гіндіна [3, 16, 17, 2, 4].

Дослідження, присвячені співробітництву між митними закладами та фінансово-промисловими групами на початку XX ст. представлені лише однією роботою доповіддю, яку зробив автор на VIII-й міжнародній науковій конференції "Історія торгівлі, податків та мита" [8].

Таким чином, майже повна відсутність публікацій з даної тематики обумовлює актуальність нашої праці.

Джерельну базу склали матеріали з Державного архіву Харківської області – Ф. 84 і Ф. 345.

Перед тим як приступити до розгляду співробітництва між вищезазначеними установами, вважаємо за необхідне надати їм коротку характеристику. Таким чином показав їх місце у фінансовій та митній системах Російської імперії.

У XIX ст. більшість банківських установ умовно поділялися на два типи – континентальні та англійські.

В імперії Романових до так званих англійських переважно відносилися банки Москви, окрім Московського міжнародного торговельного банку, які спеціалізувалися на короткотермінових кредитах для внутрішнього ринку. Континентальні активно приймали участь у промислових інвестиціях. До цього типу відносили здебільшого столичні банки, зокрема і Петербурзький (згодом – Петроградський) міжнародний комерційний банк [17, с. 183]. Заснований у 1869 р. представниками низки фінансових установ, серед них: 1. Петербурзький Банкірський Дім "Леон Розенталь"; 2. Варшавський Банкірський Дім "С. А. Френкель"; 3. Одеський Торговельний Дім "Ф. П. Родоканакі"; 4. Таганрозький Банкірський

дім "Скараманга і К", а також низка бізнес-структур Гамбургу, Франкфурту-на-Майні, Парижу, Амстердаму і Лондону [1, с. 249].

Треба зазначити, що акції банку котирувалися на світових біржах. Так, у 1869 р. капітал банку дорівнював 5 млн. рублів, а лише за три дні підписки на його акції надійшло замовлень на 350 млн. рублів. Комерційні інтереси даної фінансової установи мали багатовекторний характер – залізничні компанії, транспортне- та суднобудування, машинобудування, вугільна, золотодобувна, металургійна, цукрова, текстильна, тютюнова промисловість та інвестування у розвиток військово-промислових груп [16, с. 86].

На 1 січня 1914 р. Банк знаходився на третій сходинці рейтингу, за розміром активів, серед російських банків та мав понад 40 філіалів на території імперії та за кордоном, зокрема в Парижі та Брюсселі. Їхня загальна вартість склала – 612 млн. рублів. Напередодні Першої світової війни Банк приймав участь у керуванні більш, ніж 50-а компаніями. А вже у роки війни до сфери впливу даної установи ввійшло близько 100 різноманітних підприємств. Розвивалася співпраця з Російським товариством машинобудівних заводів Гартмана, Нікополь-Маріупольським металургійним товариством, налагодилися зв'язки з підприємствами компанії ВЕК, Російським паровозобудівним та механічним товариством, Бакінським нафтовим товариством, Товариством "Нобель та брати" та низкою інших промислових і залізничних компаній [1, с. 250]. Серед фінансових партнерів числилися відомі в Імперії банківські та фінансові установи, а саме Волзько-Камський, Московський купецький, Російський для зовнішньої торгівлі, Санкт-Петербурзький обліковий та позичковий банки. З Полтавським земським банком та страховим товариством "Росія" він знаходився у особистій унії [16, с. 86; 1, с. 249-251].

Таким чином, один з контрагентів у майбутній співпраці, являв собою поважну установу, що стояла на чолі потужної фінансово-промислової групи інтереси якої розповсюджувалися на всю територію Російської імперії.

Модернізація російської економіки, яка розпочалася в 60-х рр. XIX ст., вимагала реформування Митної служби держави. Тому 26 жовтня 1864 р. згідно з розпорядженням Державної Ради Департамент зовнішньої торгівлі перейменовано в Департамент митних зборів [9, с. 14, 19, 20; 10, с. 371]. Ще в 1868 р. харківська громадськість звернулася до Міністра фінансів з проханням про відкриття митниці в місті. Прохання відхилили. На нашу думку основною причиною такого рішення стала відсутність в Харкові

залізниці, яку відкрили в 1869 році [11, с. 36]. Нарешті, 17 лютого 1870 р. в Харкові розпочала роботу складська митниця 1-го класу [15, с. 162-163].

На початку ХХ ст., а саме в 1901 р., Харківська митниця за рівнем доходів знаходилася на 33 місці. Трійку лідерів склали складські митниці Москви, Петербурга, Одеси. Всього в зборі різноманітних мит в перші п'ять років ХХ ст. приймали участь 215 митних закладів, з них лише 34 митниці, в тому числі і Харківська, дали державній скарбниці 98% всього прибутку [12, с. 86]. Останній передвоєнний рік за рівнем прибутків, відніс митницю в Харкові на 31 місце в рейтингу найприбутковіших у Російської імперії [12, с. 86; 13, с. 38; 14, с. 67].

Відповідно можна констатувати, партнер Петроградського міжнародного комерційного банку представляв собою державну установу, що входила до числа 34-х найприбутковіших митниць і цей статус збільшував її інвестиційну привабливість.

Ділові стосунки між вищезазначеними Банком і митницею розпочалися ще до офіційного оформлення співпраці, в основному це стосувалося імпортних операцій. Згідно з розповсюдженою практикою, фінансові установи часто виступали посередниками між фізичними особами (підданими Російської імперії) та іноземними фірмами. Не став виключенням і неодноразово згаданий нами банк з Петрограду. Так, серед службового листування чиновників Харківської митниці за серпень 1914 р. згадується аероплан, який доставлено з Парижу до Харкова 10 липня 1914 р. Згідно з документами вантаж отримало Харківське відділення Санкт-Петербурзького Міжнародного комерційного банку, але кінцевим замовником був князь Ерїстов, який придбав цей літальний апарат для своєї дружини Ольги. Таким чином, за певну фінансову винагороду, Банк виступив посередником в обов'язки якого входило придбання, доставка та супроводження товару під час проведення митних процедур [5, арк. 38, 41-42].

Напередодні Першої світової війни керівництво Харківського відділення Санкт-Петербурзького Міжнародного комерційного банку (згодом Петроградського) звернулося з проханням до Міністра фінансів дозволити створити у Харкові, при власних товарних складах, філіал Харківської митниці. У клопотанні наголошувалося, що Банк має бажання доставляти до міста різноманітні вантажі, а саме: хутро, тканини та будівельні матеріали. Планувалося також зберігати на даних складах сільськогосподарські товари, які згодом

мали відправлятися на експорт. Тому, для того щоб оформлення всіх митних процедур відбувалося швидко і комфортно Банк запропонував проводити це у власних товарних приміщеннях, створивши на їхній базі Відділення Харківської митниці [6, арк. 13; 7, арк. 46, 132].

Листування між Санкт-Петербурзьким Міжнародним комерційним банком, Харківською митницею та Південними залізницями розпочалося у липні 1914 р. Однак війна, яка розпочалася невдовзі перервала перемовини з цього питання. Пауза тривала до 3 квітня 1915 р., коли управляючий Харківською митницею Олександр Піщанський обережно поцікавився у Міністерства фінансів про подальшу долю даного проекту. У своєму листі пан Олександр надав переконливі доводи, що складські приміщення в яких Банк пропонує відкрити Відділення митниці майже повністю відповідають вимогам, які необхідні для якісного зберігання товарів [6, с. 7а-8]. Треба зазначити, що вищезгадані склади для свого часу були гарно обладнані. Корпус цегляний з бетонною підлогою, дах зроблено з оцинкованого металу, велика площа приміщення, підвал, кімната з телефоном для роботи чиновника та двоє воріт. Необхідно наголосити на тому, що склади та станцію Харків-Товарний з'єднувала залізнична колія. Тобто розмитнення вантажів можна було проводити безпосередньо на території Відділення [6, арк. 10]. До речі, під'їзних залізничних шляхів до пакгаузів власне Харківської митниці, які розташувалися по вул. Катеринославській (нині Полтавський Шлях) не існувало. Всі товари доправлялися на територію закладу за допомогою гужового транспорту, окрім великогабаритних огляд яких проводили прямо на території станції Харків Товарний. Департамент митних зборів не заперечував проти створення подібного філіалу при Харківській митниці, але наголошував що його відкриття можливе лише при виконанні низки умов: Банк зобов'язується щорічно виділяти на утримання Відділення 2 тис. 788 крб.; забезпечить нову установу всім необхідним обладнанням; 50 % складського збору, в разі зберігання у пакгаузах філіалу товарів що не належать Банку, отримує держава [6, арк. 14].

Взагалі треба сказати декілька слів про походження даних складських приміщень. Влітку 1912 р. Харківське відділення Санкт-Петербурзького Міжнародного комерційного банку взяло в оренду у міста Харкова до 1924 р., ділянку землі по вул. Олександрівській (нині Євгена Котляра), на якій у досить короткі терміни звели будівлю та підвели залізничну гілку. Після спливу терміну оренди всі приміщення та устаткування мали перейти у власність громади

Харкова. Хоча О. Піщанський мав надію на те, що місто згодом їх передасть Харківській митниці [6, арк. 10-11].

У травні вересні 1915 р. відбувся завершальний етап перемовин з приводу філіалу. Так, 7 травня директор Харківського відділення Петроградського Міжнародного комерційного банку Л. М. Вургафт погодився, що всі витрати на утримання нової структури буде нести Банк. На початку липня свою згоду надали Південній залізниці, але за умови що Банк візьме на себе витрати по забезпеченню їхнього Комерційного агента, а саме: 900 крб. на рік. Після узгодження позицій всіх зацікавлених сторін у Харкові, дане питання 10 вересня розглянули у Міністерстві фінансів і надали дозвіл на відкриття. Тоді ж затвердили штат співробітників, який складався з помічника пакгаузного наглядача, що фактично виконував обов'язки керівника установи та чотирьох доглядачів. За зберігання товарів, які належали Банку, складський збір повністю залишався йому, але якщо вантаж належав іншому власнику, то 1/3 суми надходила до скарбниці Харківської митниці [6, арк. 26-31, 34].

За розрахунками Л. М. Вургафта Відділення мало розпочати роботу з 1 листопада, тим більше що вже 24 листопада до Харкова стали надходити товари на адресу Банку. Однак відкриття перенесли на початок грудня 1915 р. Одночасно банкіри звернулися з клопотанням до Департаменту митних зборів та управляючого Харківською митницею О. Піщанського дозволити доставляти у Харків транзитом вантажі з портів Архангельська та Владивостока, і невдовзі Банк отримав подібний дозвіл. Чимало прибувало товарів китайського походження та різноманітних сортів чаю. Не дивлячись на те, що товари на адресу Банка вже почали доправляти до Харкова, відкриття вкотре довелося перенести, до усунення деяких господарських питань, які виникли у приймальній комісії під час огляду складських приміщень [6, арк. 35, 38, 42, 47, 54].

І нарешті 9 лютого 1916 р. Відділення Харківської митниці розпочало свою роботу за адресою м. Харків вул. Олександрівська, 24. Не дивлячись на те, що офіційно філіал запрацював на початку лютого, прийом товарів розпочали вже з січня 1916 року. Так, вже 5 січня на процедуру розмитнення прибуло 16 вагонів з вантажем. На жаль більш докладних даних про економічну діяльність Відділення на даний час немає.

З 1 січня 1917 р. змінився власник складів, про що невдовзі поінформувала Олександра Піщанського уповноважена нового власника А. Зайднер. Новим компаньйоном Харківської митниці стало

Южно-Русское общество Внутренней и Экспортной Торговли "ЮРОВЭТА". Дане товариство повністю підтвердило виконання ним всіх зобов'язань своїх попередників. І це не дивно, так як "ЮРОВЭТА" була дочірнім підприємством Харківського відділення Петроградського Міжнародного комерційного банку. Цікавою особливістю даного Товариства було те, що його капітал складався лише з 200 тис. рублів, однак своїм кредиторам "ЮРОВЭТА" заборгувала 3,5 млн. рублів. До речі, до Правління цієї комерційної структури входили директори Харківського відділення Петроградського Міжнародного комерційного банку. Треба сказати, що харківський філіал Банку мав два дочірніх товариства "ЮРОВЭТА" и "Корунд", для збуту вугілля з підконтрольних підприємств. Остання згадка про існування філіалу митниці у Харкові датується 27 червня 1918 р., коли його приміщення стали використовуватися для потреб німецької армії, хоча юридичним власником залишалася "ЮРОВЭТА" [6, арк. 80, 85, 88, 92, 194; 4, с. 172, 393].

Таким чином, підводячи підсумок необхідно зазначити, що напередодні та під час Першої світової війни держава і приватний капітал заснували у Харкові митну установу. Основна її мета це вирішення нагальних потреб засновників. Так, Харківська митниця отримувала сучасне приміщення з під'їзними залізничними шляхами, яке в перспективі могло стати її власністю, а Банк отримував можливість в найкоротші терміни проводити процедуру розмитнення і фактично не платити державі складський збір за зберігання товарів. Що до висвітлення власне економічної діяльності філіалу Харківської митниці, то дане питання на цей час залишається відкритим.

Література

1. Бовыкин В. И. Петербургский международный коммерческий банк: монография / В. И. Бовыкин, С. А. Соломатина // Экономическая история России с древнейших времён до 1917. - Т. 2. - М.: РОССПЭН, 2009. – 1066 с.
2. Бойко П. А. Коммерческие банки и реальный сектор российской экономики конца XIX начала XX в. / П. А. Бойко // Экономический журнал. - 2011. - Т. 22. - № 2.
3. Гай-Нижник П. П. Уроки історії банківської системи України (1917 - 1918) / П. П. Гай-Нижник // Фінанси України. - 2010. - № 9.
4. Гиндин И.Ф. Банки и экономическая политика в России (XIX - начало XX в.): избранные очерки и типологии русских банков: монография / И.Ф. Гиндин. - М.: Наука, 1997. - 623 с.
5. Державний архів Харківської області (далі ДАХО). - Ф.84. - Оп.1. - Спр. 837.
6. ДАХО. - Ф.84. - Оп.2. - Спр. 30.

7. ДАХО. - Ф.345. - Оп.1. - Спр. 36.
8. Дейнеко С. М. До питання про відкриття Відділення Харківської митниці при складах Петроградського міжнародного комерційного банку (1914 - 1918) / С. М. Дейнеко // VIII міжнародна наукова конференція "Історія торгівлі, податків та мита" 30-31 жовтня 2014 р. Тези доповідей. - Дніпропетровськ, 2014. - С. 77 - 81.
9. Департамент таможенных сборов 1811 - 1911: монография / СПб.: Тип. Штаба Отдельного Корпуса Пограничной Стражи, 1911. - 42 с.
10. Історія митної справи в Україні: монографія / авт. кол. П. В. Пашко, В. В. Ченцов та ін. - К.: Знання, 2006. - 606 с.
11. Керівники митних установ Слобожанщини: монографія / авт. кол. Б. К. Мигаль та ін. - Х.: Каравела, 2000. - 206 с.
12. Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границе за 1905 год. - СПб.: Тип. Киришбаума, 1907. - 841 с.
13. Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границе за 1912 год. - Ч. 1. - СПб.: Тип. Киришбаума, 1913. - 927 с.
14. Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границе за 1912 год. - Ч. 1. - СПб.: Тип. Киришбаума, 1914. - 908 с.
15. Об учреждении складской таможи в Харькове // Указатель правительственных распоряжений по Министерству финансов. - 1870. - № 11.
16. Розвиток банківської справи на Сумщині (середина XIX - початок XX ст.): монографія / за заг. ред. С. В. Тихоненка. - Суми: ДВНЗ "УАБС НБУ", 2013. - 166 с.
17. Томпстон С. Р. Российская внешняя торговля XIX начала XX в.: организация и финансирование: монография / С. Р. Томпстон. - М.: РОССПЭН, 2008. - 471 с.

Бондар Н. О.

Культурно-просвітницька робота українських політичних партій на Харківщині в 1917-1921 роках

Політичне життя Харківщини років революції та громадянської війни було яскравим, насиченим багатьма моментами політичного, соціального та культурного характеру, що мали важливе значення для всієї країни. На Харківщині діяла розгалужена система політичних партій, громадських організацій, серед яких значущі позиції як по масовості так і по впливовості займали українські політичні партії. На Харківщині діяли місцеві осередки Української партії соціалістів-революціонерів, Української соціал-демократичної робітничої партії, Української партії соціалістів-федералістів, а з 1918-1920 рр. осередки українських комуністів-боротьбистів та Української